

TRABZON'DA MİLLİ İKTİSAT UYGULAMALARI VE İKTİSADİ FAALİYETLERİN GELİŞİMİ

Rahmi ÇİÇEK*

ÖZET: 19. yüzyılda uluslararası ticaretin Karadeniz kıyılarında ve Anadolu'da önemli kentlerinden biri haline gelen Trabzon, 20. yüzyıla birlikte ortaya çıkmaya başlayan siyasal rekabetin etkisiyle eski önemini yitirmeye başlamıştır. Yüzyılın ilk yarısında uluslar arası ticaretten uzaklaşmaya başlayan kentin hayatında, 1913 yılından itibaren İttihat ve Terakki yönetiminin uygulamaya koyduğu "Milli İktisat" düşüncesinden kaynaklanan uygulamaların izlerine rastlıyoruz.

Bu dönem içerisinde bir taraftan uluslar arası ticaretin temsilcileri olan yabancılar ve onların temsilciliklerinin şehri terki ortaya çıkarken, diğer yandan onlarla ilişkili olan gayr-i Müslim nüfus siyasal gelişmelere bağlı olarak Anadolu şehirlerini ve dolayısıyla da Trabzon'u terk etmeye başlamışlardı. İşte bu ortamda 19.yüzyılın sonlarından itibaren yeşermeye başlayan Müslüman-Türk müteşebbis sınıfı bu boşluğu doldurmaya çalışacaktır.

Özellikle Milli Mücadele ve Cumhuriyetin ilk yıllarında, Trabzon'da yeni bir tüccar ve müteşebbis grubunun ortaya çıktığı görülür. Bu yeni ticaret sınıfının oluşumunda 1913 "milli iktisat" uygulamalarının etkisinin yanında 1923-1929 dönemi iktisadi politikalarında etkisi bulunmaktadır. İki Savaş arası dönemde kentin iktisadi sorunlarına yerel kaynaklar kullanılarak nasıl çareler aranıldığı üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Milli İktisat, Trabzon Tarihi, Yerel Bankacılık.

NATIONAL ECONOMY PRACTICES AND DEVELOPMENT OF ECONOMIC THOUGHT IN TRABZON

ABSTRACT: Trabzon, which became one of the most important cities of Anatolia and Black Sea coast international trade, started to lose its importance owing to the political competition in the 20th century. In the city, which started to retreat from international trade, we see the footprints of practices which derive from the "national economy" which was put into practice by Community of Union and Progress from 1913 onwards.

In this period both foreigners who were the symbols of international trade and their representatives left the city. The non-Muslim population linked with them also started to leave Anatolian cities and hence Trabzon because of political developments. The Muslim-Turkish entrepreneur class which started to flourish in this environment tried to fill this vacuum in the late 19th century.

During the National Independence War and the early Republican Period a new group of merchants and entrepreneurs appeared in Trabzon. Both the National Economy practices of 1913 and economic policies between 1923-1929 had an impact on the formation of the new Merchant class. How local resources were tried to be utilized and the solutions that were put forth to the basic economic problems in order to counter the city's economic fall in the interwar period will be dwelled on.

Keywords: National Economy, History of Trabzon, Local Banking.

---

* Yrd. Doç. Dr. Karadeniz Teknik Üniversitesi Fatih Eğitim Fakültesi Ortaöğretim Sosyal Alanlar Bölümü Öğretim Üyesi. rahmicicek@yahoo.com

Giriş

Osmanlı devletinin siyaseten dağılma döneminin önemli nedenlerinden biri, Osmanlı'nın 19. ve 20. yüzyılda oluşan iktisadi bağımlılığıdır. Batılı sömürgeci devletlerin iktisadi çıkarları doğrultusunda alınan iktisadi karar devleti, adım adım siyaseten çöküntüye doğru götürmeye başlamıştır. Trablusgarp'ta ve Edirne'nin geri alınmasında yaşanan olumsuz siyasal gelişmeler, ister istemez, Türk aydınını iktisadi konularda yeni yönelimlere doğru itmeye başlamıştır. Bu iktisadi yönelimlerden biri de hiç kuşkusuz "milli iktisat" politikalarının II. Meşrutiyetle birlikte uygulama alanına konmasıdır. Milli iktisat uygulamaları ile birlikte siyaseten çökmekte olan devletinde kurtulabileceği düşüncesi ağırlık kazanmaya başladı. II. Meşrutiyetin çalkantılı ortamında uçuşan fikir tartışmaları arasında özellikle İttihat ve Terakki Fırkası ile Türkçülük düşüncesinin savunucuları, korumacı ekonomi ve milli iktisat tezinin savunucuları arasında yer almaya başladılar.

Bu makalede II. Meşrutiyet döneminde oluşmaya başlayan "milli iktisat" düşüncesinin Trabzon'da 1920-1929 döneminde yeniden cumhuriyet yönetimiyle birlikte ortaya çıkan uygulamaları "Yerel basın ve yerel kaynaklara" dayalı olarak ele alınmaktadır. Bu dönemde "milli iktisat" politikalarına paralel yürütülen uygulamalarla oluşturulan şirketler, bankalar ve ticaret hayatı hakkında bilgiler yer almaktadır. Böylece 1920-1929 şartlarında bir Anadolu kentinin ticari hayatı ve iktisadi düşünce dünyası ortaya konulmaya çalışılmıştır.

1920-1929 döneminde uygulanan iktisadi politikaların temelleri, 1908 döneminden itibaren oluşturulmaya başlanmıştır. İktisadi politikalar açısından II. Meşrutiyet dönemini iki temel başlıkta toplamak mümkündür. Bunlardan birincisi 1908-1913 dönemidir. Bu dönemin yabancı sermayeyi özendirme politikası önemli ölçüde geçmiş dönemlere nazaran başarılı olmuştur. Kuruluşları bu yıllara rastlayan şirketler çoğunlukla yabancı-Osmanlı gayrimüslim ortaklığı şeklinde gerçekleştirilmiş, bu dönemde kurulan şirketler Osmanlı yönetiminde birkaç eski nazır ya da paşayı idare meclislerine almıştı¹.

İkinci dönem ise 1913-1918 yılları arasını içermektedir. Balkan savaşları sonrası başlayan boykotlarla birlikte oluşan "milli iktisat" dönemidir. Birinci Dünya Savaşıyla birlikte "milli iktisat" ilkelerinin benimsenişi, zorunlu olarak "milli sermaye" sorununu gündeme getirdi. Artık Almanya örnek alınmaya başlanıyordu. Savaş yıllarında "milli iktisat"ı benimseyen ve "milli sermaye" sorununu vurgulayan yazarlardan ilki Ahmed Muhiddin Beydi.

¹Zafer Toprak, *Milli İktisat- Milli Burjuvazi*, İstanbul 1995, s.66-67.

İttihat ve Terakki Cemiyetinin güdümündeki “İslam Mecmuasında” iktisadi sorunlar üzerine yazan Ahmed Muhiddin, F. List’in görüşlerini benimsiyor, Osmanlı topraklarında “milli sermayenin” en kısa sürede oluşturulmasını öneriyordu. Osmanlı İktisadi düşüncesinde bu dönemde etkili olan isimlerden biri de hiç kuşkusuz Parvus Efendi idi. Onun Türk Ocak’larının yayın organı “Türk Yurdu Dergisi”nde yayınladığı yazılarda, Osmanlı’nın batının ekonomik baskısından kurtulmasının tek çaresi olarak milli iktisat temelli politikalar ileri sürülmüştür². Burada yayınlanan düşünceler İttihat ve Terakki’nin iktisadi politikalarını etkilediği gibi dönemin iktisatçıları üzerinde de etkili olmuştur.

Bu arada, I. Dünya Savaşının başlamasıyla birlikte düşman devletlere ait bazı stratejik işletmelere el konulmuş, yabancı şirketlerin elinde olan limanlar ile Aydın, Kasaba, Suriye ve Mudanya demiryolları ve İstinye dokları sözleşme hükümlerine uygun olarak hükümetçe satın alınarak kamulaştırılmıştı. Bu işlemin o günkü adı millileştirmeydi. Öte yandan, o güne değin büyük ölçüde Yunan bandıralı gemilerin tekelinde olan iç deniz ticaretinin bundan böyle Osmanlı gemileriyle yürütülmesi kararlaştırılmıştı. Böylece kabotaj hakkı Osmanlı bandırasına geçiyordu³.

II. Meşrutiyet yıllarında İttihat ve Terakki yönetimi Osmanlı dış iktisadi ilişkilerini “Milli İktisat” anlayışı ile yeni bir düzenlemeye sokmuştu. 1913 yılında Teşvik-i Sanayi Kanunu kabul edilmiş, 1914’te kapitülasyonlar kaldırılmış, yabancı anonim şirketler ve sigorta şirketleri ayrıcalıklarına son verilerek Osmanlı mevzuatı içine alınmıştır. Ticari ilişkilerde Türkçenin kullanımı zorunlu hale getirilmiş, meslek okulları ve gece dersleri açılarak o güne kadar yabancıların ve gayrimüslimlerin tekelinde olan bazı iş kollarında Müslümanların istihdamı sağlanmıştır⁴.

II. Meşrutiyet Döneminde Trabzon’da Milli İktisat Uygulamaları

Birinci İktisat uygulamaları döneminde Trabzon’da 4 Kasım 1909 tarihinde ruhsatlanan “Trabzon Tuğla ve Kiremit Anonim Şirketi” istihdam alanına dönüşmemiştir. Bu dönemde benzer şekilde dokumacılık için ruhsatlandırılan şirketlerden biri de Kigorg Arabyan Efendi’nin dokuma sanayidir. 26 Temmuz 1909’da ruhsat verilmiştir. Bu iki kurumsal yapının oluşum biçimi II. Meşrutiyetin birinci döneminin Trabzon’daki uygulamaları olarak görülmektedir.

²Muammer Sencer, *Türkiye'nin Mali Tutsaklığı*, İstanbul 1977.

³Zafer Toprak, *a.g.e.*, s.67-69.

⁴Hikmet Öksüz, Veysel Usta, Kenan İnan, *Trabzon Ticaret ve Sanayi Odası Tarihi 1884-1950*, Trabzon 2009 s.77.

Milli İktisat uygulamalarının ikinci dönemi Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun Aralık 1913'te yürürlüğe konmasıyla başlayacaktır. Bu tarihten sonra İstanbul merkezli milli burjuvazi yaratma ve milli iktisadi müesseseler oluşturma hamlesi kısa sürede taşrada da kendini göstermeye başlamıştır.

El sanatları ve dokumacılık alanında Osmanlı ekonomisi içinde belirgin bir ağırlığı olan Trabzon vilayeti Teşvik-i Sanayi Kanunu ile oluşan yeni süreçte kısa sürede kendini göstermeye başlamıştır. El tezgâhları ve atölyelerde sürdürülen geleneksel üretim şimdi makineleşmeyle birlikte seri üretime dönüştürülmeye başlanmıştır. Bunun en somut örneği 1914 yılında kurulan Trabzon Milli Mensucat Fabrikası Türk Anonim Şirketidir.

Bir başka girişim ise Trabzon-Erzurum demiryolu projesinin düşüncesidir. Bu projeyi hayata geçirmek için Trabzon'da tüccar ve sermaye çevrelerinden oluşan "Şimendifer Heyet-i Faaliyeti" adlı bir komisyon kurulmuştur. Bu doğrultuda, 1914 yılının Mayıs ayında harekete geçilmiş, Trabzon ekonomisi için hayatiyet ifade eden projenin gerçekleşmesi için komisyon tarafından Dâhiliye Nezareti, sadaret makamı ile Ayan ve Mebusan Meclisi başkanlıklarına telgraflar çekilmiştir. Bu telgraflarda istenilen şeyin, Trabzon hattının, Anadolu'da yapılmak istenen diğer hatlardan öncelikli bir konuma getirilmesidir⁵.

Milli İktisat anlayışı çerçevesinde 1909-1920 yılları arasında Trabzon'da kurulan diğer ticari işletmeler ise şunlardır: Debbaghane Kazazede Ahmet Efendi, Vanlı Bayraktar zade Ahmet Efendi, Hacı Derviş Ağazade Hamdi Bey ilki 1909 diğerleri 1914 ve 1919 tarihlerinde kurulmuştur.

İpek Mensucat Fabrikası, Anonim Şirketi 1336 senesinde kurulmuştur. 14 Adet Fındık Fabrikası 1920 yılında kurulmuş olup, sahipleri şunlardır:

İskenderzade Osman Efendi, Usta Ömerzade Ali Beşe Bey, Hacı Ali Hafız zade Mahdumları, Beyler zade İbrahim Şevki Bey, Civelek zade Mustafa Efendi, Hacı İbrahimzade Hacı Ahmet Efendi, Hacı İzzet zade Hasip ve Yazıcı zade, Hafız Temel Kolektif Şirketi, Hamamizade ve Nemli zade Kolektif Şirketi, Dihkanzade Fehmi Efendi, Dihkanzade Tahsin Zihni Efendi, Kasım zade Biraderler, Kürtzade Sabri Efendi, Osman Dayızade Mehmet Ruhi ve Şeriki.

Milli iktisadın yoğun olarak uygulandığı 1913-1918 döneminin önemli bir kısmını savaş alanı ve işgal yılları ile geçiren Trabzon'da yerel sermayeye dayalı şirketleşme bu dönem içerisinde sınırlı kalmıştır. İşgal yıllarında ise İttihat ve Terakki'nin yaratmaya çalıştığı milli burjuvazinin

⁵Hikmet Öksüz ve diğerleri *a.g.e.*, s.79-82.

mensupları şehri terk etmek zorunda kalmışlardır. Ancak 1918 sonrasında şehirde iktisadi faaliyetleri canlandırma çabaları tekrar ortaya çıkacaktır.

Milli İktisada Dönüş

A. İzmir İktisat Kongresi ve Lozan Antlaşması

Cumhuriyet'in ilanı öncesinde, 1923 yılının Şubat ve Mart aylarında İzmir'de İktisat Kongresi toplandı. Kongreye, başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere Milli Mücadelenin liderleri, Meclis üyeleri, bazı büyük toprak sahibi zengin çiftçiler, İstanbul'un Türk işadamları, Anadolu esnafının önde gelenleri ve işçiler katıldı. İşçiler adına katılma, daha çok, İstanbullu işadamlarının denetiminde olan ve muvazaalı sayılabilecek bir katılımdı. İstanbul Türk tüccarlar grubu, aslında, 1117 delegenin arasındaki en hareketli, en etkili grup konumundaydı.

Bu nedenle kongreye İstanbul'dan katılan tüccarların sunduğu rapor da önemliydi. Milli Türk Ticaret Birliği Merkez-i Umumisi hükümetten Türk limanları arasındaki deniz taşımacılığında yabancı şirketlere tekelci ayrıcalıklar tanınmamasını, yabancı sermaye ile birlikte imalat sanayi ve ticaret kesimlerinde tekelci ortaklıklara gidilmemesini istedi. Bu endişelerin, o günlerde bazı milletvekillerinin önyak olduğu ve yabancı sermaye ile ortaklaşa kurulacak işletmelere dış ticarete tekelci ayrıcalıklar sağlamaya yönelik Milli Türk Ticaret Şirketi gibi girişimlerden kaynaklandığı söylenebilir.

Tüccar grubunun istekleriyle ilgili kararlar büyük ölçüde İstanbullu tacirlerin Kongreye sunduğu raporda yansıtılmaktadır. Bunlar: Sanayicilerle ilgili esaslar ise bir koruyucu gümrük tarifesi ve dış ticaret politikası uygulanması. Sanayi makinesi ve gereçlerinin ithalatının gümrükten bağışık olması istenmektedir. 1913 Teşvik-i Sanayi Kânunu'nun gerektirdiği kolaylık ve yararlılıkların daha da genişletilmesi; bir sanayi kredi bankasının kurulması; sanayi üretiminin girdi ve çıktılarında kamu deniz ve demiryolu taşımacılığında düşük tarifeler uygulanması gibi ilke kararları içermektedir.

Kongrede bir de yabancı sermaye hakkında ayrı bir karar alındı. İstanbul Milli Türk Ticaret Birliği'nin bu konudaki önerileri onaylanarak hükümete sunuldu. Bu kararda yabancı sermayeden tümüyle vazgeçilemeyeceği belirtilerek, yabancı sermayenin ülkeye girişinin belli bir denetim altında olmasının sağlanması istendi. II. Meşrutiyetin birinci döneminde olduğu gibi, yabancıların yerli ortaklıkla birlikte karma şirketler kurması yeğlenecek, yabancı sermayeye ait pay oranları ise sektörlere ve kurulan şirketlerin mali büyüklüğüne göre ayarlanacaktı.

Milli Mücadelenin sömürgeciliğe karşı verilmiş olması, iktisadi politikaların yabancı sermayeye karşı bir tavra kaymalarını gerektirmedi. 1920'lerin başında iktisadi milliyetçiliğe ve bağımsızlığa yükledikleri anlam, yabancıların ulusal ekonomiyle ilgili karar verme sürecine karışmalarının reddedilmesi ve Türkiye'de Türk devletinin yargı ve maliye erkine uygun olarak iş görmelerinin sağlanmasıyla sınırlıydı. Milli Mücadele önderlerinin iktisadi gelişme meselesine yaklaşımlarında üstünde durdukları önemli konu Türk Müslüman nüfus içinden güçlü bir girişimciler sınıfının yaratılmasıydı⁶.

Türk hükümetlerinin ekonomik politikaları ile ilgili değerlendirmelerde bulunan Şevket Süreyya Aydemir'e göre, Milli İktisat: Milli kurtuluş hareketinin temel prensiplerine uygun olarak, yabancı sermayeye dayalı pazar olama yerine, milli sermaye oluşturmaya dayalı bir yapıya gidilerek sağlanmalıdır. Bu da ancak milli sermaye oluşumuna bağlıdır.

Milli iktisadın oluşum unsurlarını sayarken de şu noktalara işaret etmektedir:

Türkiye sömürgeci bir ülke olmadığı için, yani anti-emperyalist bir nitelik taşıması dolayısıyla ancak dünyada sömürgecilik nizamının ortadan kalkmasına bağlı olarak, kendisini sömürgeci nizamın etkilerinden kurtarabilir. Sömürgeci devletlerin geçmiş yüzyıllardan itibaren sömürü sistemine dayalı olarak son derece iyi bir teşkilatlanmaya sahip olması nedeniyle korumacı bir ekonomik yapı oluşturmada onlarla rekabet etmek mümkün olamaz denilerek şu fikirlere yer verilmektedir:⁷

"Nihayet bir de çağdaş kapitalizmin en mühim hareketlerinden biri olan yabancı sermaye akışlarına, yani dış ülkelerden memleketimize akışlarına, yani dış ülkelerden memleketimize para, kredi, tesisat, ihtisas şeklinde sermaye ithali imkânlarına gelince bugün için bunu hesap dışı tutmak, realist bir davranış olur. Bunun iki sebebi vardır:

a- Milli Mücadelenin zaferle sonuçlanmasından sonra Lozan Muahedesiyle bütün kapitülasyon kayıtlarına, bütün yabancı sermaye imtiyazlarına ve bütün Düyunu Umumiye müessesese ve külfetlerine karşı aldığımız istiklalci şahlanış. Bu şahlanışın yeni Türkiye'nin zaferi ile sonuçlanmasının, Türkiye'yi köle ülke olarak görmeye alışmış Avrupa sermaye çevrelerinde yarattığı hayal kırıklığı ve yeni devlete karşı boykot davranışları

⁶ Yahya Sezai Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, İstanbul 1994, s.148-153.

⁷ Şevket Süreyya Aydemir, *İnkılâp ve Kadro*, İstanbul 1986, s.185-198.

b- Bizzat yeni devlet yöneticilerinin de, en az yüzyıldan beri Türk topraklarında hüküm süren yabancı sermaye hâkimiyetinin ruhlarda yarattığı eski aşağılık duygusundan kurtuluşu. Yabancı sermayeye karşı duyulan ürküntü ve buna benzer reaksiyonlar.

Milli sermayenin hızlı ve emniyetli birikmesi için, her şeyden evvel, milli işgücünün, milli işbirliğinin hızla düzenlenmesi ve teşkilatlandırılması ilk şarttır. Biz bu temel üstünde sermaye birikimini, evvela bu rasyonel düzenleme, planlama ve teşkilatlanma hareketleri içinde gelişecek iç pazarın ve milli sermaye hareketlerinin hâsılasından bekleyebiliriz. Yabancı sermaye ile er-geç mukadder olan temaslar ve işbirlikleri, memleket içinde teşkilatlı bir muhatap bulursa, kurulacak münasebetler daha haysiyetli yürüyecektir.”⁸

Aydemir, milli iktisatla ilgili görüşlerini şu cümlelerle noktalamaktadır: “İktisadi istiklalin gerçek bir temeli olan milli sanayinin inkişafı ve bu inkişaf sayesinde bir milli işbirliğinin, yani ülkede iktisadi bir bütünlüğün kurulabilmesi için, gümrük istiklali ve koruyucu bir gümrük tarife sistemi, üzerinde tartışma caiz olmayan bir prensip olarak, inkılâbımızın prensipler temelinde yer alır. Bu prensibi, her zaman taarruzdan korumak, korunmuş bulundurmak ve bu istiklalin zerresini fedaya razı olmamak, milli bir devlet görüşünün de asli vasıflarından biridir”.

Türkiye’de milli iktisadın uygulamalarına paralel olarak, Trabzon 19. Yüzyılda sahip olduğu uluslar arası ticari konumu 1914 yılından itibaren tamamen kaybetmiştir⁹. 1918-1930 dönemi açısından bakıldığında Trabzon ticareti Türkiye’nin içerisinde bulunduğu ekonomik yapıya uygun olarak Rusya ile olan ticari hacmi dışında kapalı bir modele geçmiştir. Bu kapalı modelin getirdiği sonuçlara baktığımızda, bu dönemde daralan ticari konumunu izale etmek için yerli sermaye hareketi ön plana çıkmaya başlamıştır.

B. Cumhuriyet Döneminde Trabzon’da Milli İktisat Uygulamaları

Trabzon’da işgalin sona ermesinden sonra şehrin yeniden imarı ve bir takım alt yapı ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla tüccar ve sermaye sahipleri şehrin yöneticileriyle bir araya gelerek bazı faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bunlar arasında Batum’dan getirilen iki elektrik motoru ile şehrin aydınlatılması teşebbüsü¹⁰ ile şehrin su ihtiyacının karşılanması

⁸ Şevket Süreyya Aydemir, a.g.e., s.192.

⁹ A. Üner Turgay, “Trabzon”, *Doğu Akdeniz’de Liman Kentleri*, İstanbul 1994, s.45-75’ de

19.yüzyıl Trabzon Limanı ve ticari hacmi hakkında ayrıntılı bilgiler yer almaktadır.

¹⁰ *İstikbal Gazetesi*, 6 Haziran 1920.

amacıyla Değirmendere Havzasından suyu sağlama teşebbüsü gibi girişimler bulunmaktadır¹¹.

Bu tarihlerde Trabzon Ticaret Odasına kayıtlı olan Trabzon tüccarlarının isimleri ve hangi işle uğraştıkları ayrıntılı bir şekilde Trabzon Ticaret Odası kayıtlarında yer almaktadır. Burada kayıtlı tüccarlar sermaye büyüklüklerine göre birinci, ikinci ve üçüncü sınıf olarak tasnif edilmiştir.

Birinci sınıf tüccarların toplam sayıları 31'dir. Bunların içerisinde iki yabancı sermayeye bağlı tüccar ile iki tanede azınlık sermayesini temsil eden isim yer almaktadır. İkinci sınıf tüccar olarak ise 50 tüccarın ismi verilmektedir. Bunların tamamı ise Müslüman yerli tüccardır. Üçüncü sınıf tüccar olarak 18 tüccar ismi kayıtlıdır. Bunlar da Müslümanlardan oluşmaktadır¹².

1924 yılında Trabzon'da toplam 410 adet işyeri mevcuttur. Bunlar; 5 sarraf, 2 silahçı, 8 saraç, 55 çapulacı, yemenici ve terlikçi, 11 tenekeci, 31 çilingir ve demirci, 6 kasa tamircisi ve demir imalathanesi, 1 dökmeçi, 3 peştamal, havlu ve çarşaf dokuyucusu, 16 debbağ, 60 terzi ve abacı, 42 kunduracı, 3 kazaz örmeci, 4 çember ve yaşmakçı, 4 kalpakçı, 3 eğerci, 5 semerci, 3 hakkak ve mühürcü, 2 tarakçı, 1 mermerci ve heykeltıraş, 18 marangoz, 14 kuyumcu, 6 bakırcı ve kazancı, 4 peştamal, havlu ve çorap dokuyucusu, 2 çömlekçi, 16 sandıkçı, 5 nalbant, 9 saat ve tamirci, 17 şekerci ve tatlıcı, 5 tayin helvacı, 8 tütüncü ve fes kalıpçısı, 13 tellal ve oturakçı, 10 kalaycı, 3 çarıkçı, 1 musiki imalathanesi, 5 kahve tahmisi, 1 kolacı, 15 hallaç ve 2 mücellit olmak üzere toplam 410 işletmeden ibarettir¹³.

Cumhuriyetin 10. Yılında Trabzon Ticaret odası tarafından yayınlanan "Cumhuriyet'in 10. Yılında İktisat Meydanında Trabzon" isimli kitapçıkta 1923-1933 döneminde Trabzon'da Cumhuriyet'in kazandırdıkları sıralanırken on başlık altında iktisadi teşebbüsler sıralanmaktadır. Bunlar sırasıyla:

- 3.500.000 liralık Trabzon-İran Transit Caddesi.
- Transit Ambarı.
- 18 Zirai Kredi Kooperatifi.
- Ticaret Mektebi.
- Ticaret ve Zahir Borsası.

¹¹ Mesut Çapa-Rahmi Çiçek, *Yirminci Yüzyılın Başlarında Trabzon'da Yaşam*, Trabzon 2004, s.58-65, 65-72.

¹² Trabzon Ticaret ve Sanayi Odasına 1924 yılında kayıtlı tüccarların isimleri ve uğraşı alanları ile ilgili olarak bakınız ek-1

¹³ Hikmet Öksüz ve diğerleri, *a.g.e.*, s.123-134.

- Fındık İhracatını Murakabe.
- Elektrik Fabrikası.
- İki Banka.
- Balık Yağı Fabrikası.
- Liman Şirketi.
- Ziraat Fidanlığı¹⁴ olarak belirtilmektedir.

Kitapçığın giriş kısmında Trabzon'un iktisadi durumu değerlendirilirken, Trabzon'un temel geçim kaynağının tarım olduğunu belirtilmektedir. Fakat tarımsal faaliyetlerden ziyade bölgenin tabiat koşullarının ve konumunun göz önünde bulundurulması halinde ticaret ve sanayinin bölge koşullarına daha uygun olacağı vurgulanmaktadır. Bu nedenle 19 yüzyılda olduğu gibi transit ticaretine ilave olarak, bölgenin ne tür bir sanayi kurulabileceği ile ilgili olarak şu satırlara yer verilmektedir;

“Sanayine gelince: Mıntıkamız ticaret kadar belki ondan da çok sanayiye daha elverişlidir. Sun’i ve arizi değil bir transit merkezi tabiaten bir sanayi muhitidir. Elverir ki bu tabilik bir “Serbest mıntika” ile gümrük müdahalesinden kurtarılınsın.

Bundan başka Trabzon sanayi mıntıkası olabilmek için elzem şartlardan en mühimlerine haizdir. Bu şartlar;

- *Nüfus kesafeti dolayısıyla işçi bol ve ucuzdur, aynı zamanda bu işçi muhiti ve yaşayış icabı çevik, çalışkan olduğu gibi ondaki sanat istidadı el ile tutulacak kadar barizdir.*
- *Asri sanayin canı olan “İşletici kuvvet” Trabzon’da bol bol ve ucuz olarak vardır; kurulacak atölyelerin makineleri kara elması yerine, bu gün Trabzon’da Cumhuriyet’in en canlı eseri olarak parlayan ve asırlardan beri dağlarımızın birinden akan bir “Beyaz kömür” çağlayanından elde edilmiş olan mebzul elektrik kuvveti ile işleyecektir.*
- *Çimento, Cam, Deri gibi bazı büyük sanayin hammaddeleri mıntıkada vardır. Bunlardan başka Trabzon “Şark vilayetlerinin denize basamağı ve transit iskelesi olduğu göz önünde tutularak hammaddeleri kısmen veya tamamen ve hiç yapılmamış veya yarı yapılmış olarak hariçten gelecek olan bazı sanayi için de çok elverişli bir mıntikadır.”¹⁵*

¹⁴ Cumhuriyetin 10 Yılında İktisadi Meydanda Trabzon, Trabzon Ticaret ve Sanayi Odası, Trabzon 1933, s. 5-80.

¹⁵ Cumhuriyetin 10 Yılında İktisat Meydanında Trabzon, s.15-16.

C. Milli İktisat Döneminde Transit Ticaret İçin Harcanan Çabalar

Yukarıda ifade edildiği üzere Trabzon Ticaret ve Sanayi Odası, Trabzon'un iktisadi gelişiminde önceliği tarımdan ziyade ticaret ve sanayiye vermektedir. Bunun gelişmesi için de 19. Yüzyıl Trabzon ticaretinin zenginliğine yeniden kavuşma düşüncesi ön planda yer almaktadır. Bu gelişmenin ön koşulu olarak "Transit Ticaret" ve Transit yolunun yapımı, Trabzon iktisadi hayatında her zaman önemli bir yer almıştır. 1924 yılında Chester imtiyaz anlaşmasının konuşulduğu dönemde Trabzon'u Erzurum'a ve Samsun'a bağlayacak bir hattın kurulması için şehirde ileri gelenlerin, siyasiler nezdinde önemli çabaları göze çarpar. Projenin gerçekleşmemesi üzerine bu sefer de, Trabzon-Erzurum-İran Transit yolunun açılması için çabalar başlayacaktır. Bu yolun yapımı için 1925-1933 yılları arasında yapılanlar ve harcanan para ve çabalar Ticaret ve Sanayi Odası kitapçığında özetlenmiştir¹⁶. Bu yolun bölge ekonomisine katkısı konusunda Ticaret ve Sanayi Odası 1929 yılında yaptığı kongrede Doğu Anadolu bölgesi ile Karadeniz Bölgesi sanayi ve ticaret odalarının da katılımı ile geniş çaplı bir bölgesel ticaret ve sanayileşme düşüncesini dile getirmiştir. Bu kararlara baktığımız da Trabzon limanı bölgenin kalbi olarak düşünülmektedir¹⁷.

Liman bölgesel ticaret ile İran ticaretini destekleyecek yapı olarak düşünülmüştü. Limanda 1923-1933 döneminde bir transit ambarı inşa edilmiştir. İki kat olarak inşa edilen ambar orta büyüklükte 34.500 parça eşya alacak genişlikte ve transit yıllık 10-15 bin ton bir işleve sahip olarak inşa edildi. Binanın ön tarafında gümrük daire ve odaları yer almaktadır¹⁸.

Trabzon limanın işletilmesi 1918 yılı ve sonrasında önemli ölçüde istikrarsız bir şekilde yürütülmüştür. Zaman zaman yerel güçler ve Müdafaa-ı Hukuk Cemiyetinin kontrolünde bulunan liman işletmesiyle ilgili ilk ciddi adım 1926 yılına gelindiğinde atılmıştır. Bu amaçla Trabzon Liman İnhisar Türk Anonim Şirketi'nin kurulduğu görülmektedir. Bu tarihe kadar, Osmanlı döneminden gelen bir uygulama olarak ülkenin her yerinde olduğu gibi Trabzon limanında da yükleme ve boşaltma hizmetleri kendi hesaplarına çalışan mavnacılar/kayıkçılar tarafından yapılıyordu. Herhangi bir otoriteye bağlı olmayan bu guruplar, işi kendi koydukları kurallara ve kendi istediklerine göre yapıyorlardı. Bu yapılanma, liman hizmetlerinde sürat emniyet ve birliğin sağlanmasının önündeki en büyük engeldi. Bu engelin

¹⁶ Cumhuriyetin 10 Yılında İktisat Meydanında Trabzon s.17-28

¹⁷ Trabzon Ticaret ve Sanayi Odası 1929 Ticaret Mintika Kongresi, İstikbal Matbaası Trabzon. 69 sayfalık basılı rapor. Ayrıca Trabzon Ticaret ve Sanayi Odası 1931 Ticaret Mintika Kongresi, İstikbal Matbaası Trabzon. 47 sayfalık basılı rapor.

¹⁸ Cumhuriyetin 10 Yılında İktisat Meydanında Trabzon, s.29-31

ortadan kaldırılması amacıyla hükümet tarafından alınan bir karar doğrultusunda Sanayi ve Maaden Bankası desteği ile "Trabzon Liman İnhisar Türk Anonim Şirketi" kurulmuştur. Mavnacıların işsiz kalmasını önlemek amacıyla bunların sahip olduğu araçlar şirketin mülkiyetine alınarak şirkete ortak alındılar. Ayrıca ehliyetli ve liyakatli olanlar da memur, kayık reisi vb. görevlere getirilerek istihdam edildiler. Böylece limandaki hizmetler organize bir şekilde ve süratle yürütülür hale geldi.

Bu amaç doğrultusunda 50.000 lira sermaye ve otuz yıllık imtiyazla kurulan Trabzon Liman İnhisar Türk Anonim Şirketi'nin kurucusu, yine milli mücadele döneminin önemli simalarından Hacı kadı zade Arif (Sayıl) Beydir. Cumhuriyet döneminin ilk Halk Fırkası reisi olan Arif Bey'in başkanlığını yaptığı şirketin başkan vekili Hacı Rüştüzade Zekeriya Bey, yönetim kurulu üyeleri ise Sofu zade Kamil Bey, Müderriszade Süleyman Bey, Murathanzade Hicri Bey, Hacı Bilalzade Bilal Bey, genel müdür ise Faik Beydir¹⁹. Trabzon Ticaret ve Sanayi Odasının yayınına göre; limanın 20-30 sene önceki hacmi 70-80 bin ton iken bölgesel ticaretin düşüşüne paralel olarak, bu sayı 1920'li yıllarda 40-50 bin ton civarına düşmüştü.

D. Milli İktisat Döneminde Tarımsal Faaliyetler

1923-1933 döneminde Trabzon'da tarım alanında yapılanlar dört temel başlıkta toplanmaktadır. Bunlardan birincisi Zirai Kredi Kooperatiflerinin kurulmasıdır. Köylüyü tefecinin elinden kurtarma düşüncesi ile oluşturulan 18 kooperatiftten, 13 tanesi vilayet merkez köylerini kapsamaktadır. Bu 13 kooperatifin toplam 74 köyü içine aldığı ve 2118 üyesi bulunmaktadır. Bunların büyük bir çoğunluğu ise 1929-1933 yılları arasında kurulmuştur.

Trabzon'da kooperatifçilikle ilgili olarak Cumhuriyet'in onuncu yılında bilgiler verilirken; "sermayeli köylü, bankacı köylü, iktisaden teşkilatlı köylü. Bütün bunlar daha düne kadar bizde düşünilemeyecek kadar birer ham hayaldi" yorumlaması ile Cumhuriyetin katkıları dile getirilmektedir²⁰.

Tarımsal alanda yapılan ikinci katkı "Ziraat Fidanlığı"nın kurulmasıdır. Vilayet İdare-i Hususiyesi adına Ziraat Müdürlüğü tarafından, Boztepe'nin eteğinde bir fidanlık kurulmuştur. 1923 yılında oluşturulan fidanlıktan 10 içerisinde 70 bin fidan yetiştirilerek köylüye dağıtılmıştır. Bölgenin iklim özelliklerine uygun olarak üretilen fidanlar elma, armut, portakal, mandalina ve limondan oluşmaktadır. Bu fidan yetiştirme çalışması ile bölgede meyveciliğin geliştirmesi düşüncesine dayanmaktadır²¹.

¹⁹ Hikmet Öksüz ve diğerleri, *a.g.e.*, s.101-102; Trabzon Ticaret ve Sanayi Odası, s. 68-69.

²⁰ *Cumhuriyetin 10 Yılında İktisat Meydanında Trabzon*, s. 32-35.

²¹ *Cumhuriyetin 10 Yılında İktisat Meydanında Trabzon*, s. 72-74.

Tarımsal alanda üçüncü gelişme ise bölgenin temel üründen biri olan fındığın ihracı noktasındadır. Osmanlı döneminde yabancı sermaye ve azınlık gruplarının keyfi uygulamaları ve yüksek kar düşüncesi nedeniyle çiftçinin ve tüccarın zarara uğradığı düşünülmüştür²². Ayrıca fındık konusunda Türkiye'nin rakibi olan İspanya ve İtalya'nın üretimde ve üründe standartlar geliştirdiği düşüncesi ile Trabzon'da fındık ihracatını denetim altına almak için 1931 yılında çıkartılan "Ticarette tağşişin men'i ve ihracatın murakabesi ve korunması" kanunu gereğince "Fındık İhracatı Murakabe" uygulamasına gidilmiştir. Bu uygulama ile bölgedeki çiftçinin haklarının korunması, ülkeye ve bölgeye daha fazla para girdisinin sağlanması amaçlanmıştır²³.

Dördüncü gelişme ise "Ticaret ve Zahir Borsası" kurulmasıdır. 1928 yılında oluşturulan borsa ile köylünün ve tüccarın korunması amaçlanmıştır. Başta fındık olmak üzere bölgedeki tarımsal üretimin değerinin belirlenmesi ve çiftçinin spekülatif etkilerden kurtarılması düşüncesi ile oluşturulan borsa ile ilgili olarak Ticaret Odasının yayınında şunlara yer yerilmektedir;

"Borsa sayesinde hakiki fiyat her gün kendini gösteriyor, müstahsil evvelden olduğu gibi, numunesi elinde yazıhaneden yazıhaneye koşmuyor, ne de bazı madrabazlar tarafından aldatılmıyor, borsaya geliyor ve üstünde alınının teri titreyen mahsulünü satışa çıkarıyor, aldanmadığına emin olarak malını değerine satıyor" denilerek, çiftçi açısından borsanın önemi vurgulanmaktadır²⁴.

E. Milli İktisat Döneminde Bankacılık

II. Meşrutiyet dönemi, milli iktisat anlayışına dayalı olarak milli bankacılığın doğuş ve serpiliş yıllarını oluşturdu. 1908'e kadar Osmanlı sermayesi Ziraat Bankası ve Emniyet Sandığı ötesinde bankacılık alanında bir varlık gösterememiş, hemen hemen tüm bankacılık işlemleri yabancı sermayenin kurduğu bankalar aracılığıyla yürütülmüştü. Özellikle 1913 sonrasında Müslüman eşraf-tüccar-çiftçi, yabancılardan ve gayrimüslimlerden bağımsız olarak, kendi kredi kurumlarını kurdu; İttihatçıların uygulamaya soktukları "milli iktisat" politikasının belkemiğini oluşturacak olan sermaye birikimini sağladı. Bu dönemde taşrada kurulan milli bankalar, Anadolu'da doğmakta olan orta sınıfın İttihat ve Terakki ile organik bağının somut kanıtlarını oluşturdular. İttihat ve Terakki

²² Kemal Peker, *İşte İktisadi Trabzon ve Fındık 1939-1945*, Giresun, s. 31-35. Bölgede 1925-1945 tarihlerin fındık üretim alanları ile rekoltesi yıllara dayalı olarak verilmektedir.

²³ *Cumhuriyetin 10 Yılında İktisat Meydanında Trabzon*, s. 43-47.

²⁴ *Cumhuriyetin 10 Yılında İktisat Meydanında Trabzon*, s. 39-42.

Cemiyeti, “milli” bankalara ön ayak olmuş, üyelerini bankacılığa özendirilmiş, kuruluşları sırasında gerek maddi, gerek manevi her türlü kolaylığı sağlayarak Osmanlı para piyasasını ve kredi aygıtını “millileştirmeyi” amaçlamıştı. Özellikle pazar ekonomisine açılmış, Batı Anadolu’da etkinleşen “milli” bankacılık faaliyetleri, piyasa için üretimde bulunan Osmanlı üreticisine kredi olanakları da sağladı. Köylüyü yoksullaştıran alivre satışları bir ölçüde önlendi. Çiftçinin malını sendikalaşan alıcı firmalar karşısında korudu.

II. Meşrutiyet yıllarında giderek gücü artan Müslüman eşraf-tüccar-çiftçi, “milli” bankalar sayesinde, yabancı ve gayrimüslim tüccar karşısında pazarlık gücünü artırdı. Eskiden yok pahasına deveciye, simsara ya da murabahacıya kaptırdığı malını yüksek fiyatla piyasaya sürebildi. Böylece, o güne değin yabancıların ve gayrimüslimlerin uğraş alanı olarak görülen bankacılık, bankerlik ve sarraflık giderek Müslüman-Türk eşrafın eline geçti²⁵.

1908-1923 dönemi milli bankacılığın gelişimi şu şekilde değerlendirilmektedir;

1-Mevcut ecnebi bankalar faaliyetlerine devam etmişler ve yeniden de bazı yabancı bankalar kurulmuştur.

2-Buna mukabil evvelce tesis edilmiş olan Türk mali müesseseleri inkişaf etmiş ve milli sermaye ile yeniden küçüklü büyüklü birçok bankalar tesis edilmiştir.

3-Milli bankacılığın ilerlemesi için devlet yardımına lüzum olduğu anlaşılmış ve bu esas dâhilinde ve milli sermaye ile “İtibarı Milli Bankası” kurulmuştur.

4-Türkler banka idaresine alışmağa başlamış ve bu devrede kurulan ve çalışan muhtelif bankalar Cumhuriyet devrindeki gelişmeye, büyük hizmetleri dokunan elemanları hazırlamak suretiyle mühim bir rol oynamışlardır.

Fakat görünen bu gelişmeler gerek devletin ve gerek fertlerin gösterdikleri gayrete rağmen milli bankacılık istenildiği derecede inkişaf edememiş ve piyasa umumiyetle büyük yabancı bankaların tahakkümü altında kalmıştır. Bunun nedenleri arasında 1911 de başlayıp 1922’ye kadar hemen hemen fasıla vermeden devam eden savaşları, yabancılar ve azınlıklar lehine mühim avantajlar temin eden kapitülasyonları ve nihayet milli sermayenin henüz gelişmemiş olmasını, yabancı sermayesinin ve tekniğinin memlekette daha evvelden yerleşmiş olmasını saymak mümkündür.

²⁵Zafer Toprak, *İttihat-Terakki ve Devletçilik*, İstanbul 1995. s. 87.

Bu dönemde en önemli milli teşekkül sayılabilecek olan İtibarı Milli Bankasının kuruluşuna kadar, muhtelif şehirlerde kurulmuş olan bankalar şunlardır: 1911'de İstanbul Bankası, 1912'de Konya İktisadi Milli Bankası, 1913'te Karaman Milli Bankası, 1914'te Emvali Gayri Menkule ve İkrizat Bankası yine 1914'te Milli Aydın Bankası, 1916'da Akşehir Bankası'dır²⁶.

1923-1940 dönemi bankacılığımızın temel özellikleri ise şu şekilde açıklanabilir;

1-Yabancı banka faaliyetleri azalmış, birçok yabancı banka işten çekilmiştir.

2-Milli sermaye ile evvelce kurulmuş olan mali müesseseler inkişaf etmiş ve yeniden birçokları kurulmuştur.

3-Devlet, bankacılığa tam manasıyla muzahir davranmış ve bu işleri tanzim eden bankalar kanununu çıkarmıştır.

4-Para ve itibar mekanizmasının çok mühim bir unsuru olan Cumhuriyet Merkez Bankası kurulmuştur.

5-Bankacılıkta bir gelişme kendini göstermiştir. Bu gelişmelere bağlı olarak, 1933 yılında Türkiye'de 47 bankanın mevcudiyetini görmekteyiz. 1939 yılında ise banka mevcudu ise 38 olarak görülmektedir. 1939 yılında yabancı bankaların sayısı ise 7 adettir²⁷.

Cumhuriyetin ilk yıllarında Trabzon'da faaliyet gösteren iki banka vardı. Bunlar Ziraat Bankası ve Osmanlı Bankalarıydı. 1923 İzmir İktisat Kongresinde bankacılık sektörünü millileştirmek için alınan kararlar doğrultusunda, 1924 yılında Türkiye İş Bankası kuruldu. Bu banka, kısa sayılabilecek süre içinde yurt sathında şubeler açtı. Açılan şubelerden birisi de Trabzon'da idi. 1928'e gelindiğinde Trabzon'da faaliyet gösteren ulusal bankaların sayısı bu şekilde üçe çıkmış oluyordu. Bunlardan Ziraat Bankası 1890'da kurulmuştu. 1891 yılında da Osmanlı Bankası açılmıştı.

20.yüzyılın başlarında Trabzon'da Rumlar tarafından bankaların kurulmaya başlandığı görülmektedir. Bunlar içerisinde en etkin olanı Atina Bankası idi. Ayrıca Fostropulo ve Kabayanidi gibi Trabzon Rumları içinde zenginliği ile ortaya çıkmış olan isimler de finans sektörüne girerek banka ve bankerlik gibi müesseseler kurmuşlardı. İngiliz ve Fransız sermayesiyle kurulmuş olan Osmanlı Bankası ve ismini zikrettiğimiz Rum bankaları para politikalarını yöneterek borç-faiz ilişkisiyle ekonomi üzerinde ciddi bir kontrol sağlamışlardı²⁸.

²⁶ Hazım Atif Kuyucak, *Para ve Banka*, C.II, Ankara 1942, s. 172-174.

²⁷ Hazım Atif Kuyucak, *a.g.e.*, s. 175 ve 5. tablo.

²⁸Hikmet Öksüz ve diğerleri,*a.g.e.*, s. 119.

Trabzon'da Osmanlı Bankasından kredi kullanımını konusunda bir takım şikâyetlerin oluşması üzerine, Trabzon tüccarı bir taraftan hak arama mücadelesi verirken, diğer taraftan kendi çözümünü oluşturmanın gayretine girmiştir. Bu çözüm arayışının bir sonucu olarak Karadeniz Bankası, Trabzon Bankası ve Nemli zade Kaptan Bey Müessesesi doğmuştur.

Karadeniz Bankası, 40 ortak ve 40 bin lira sermaye ile 1928 yılında İktisat Limitet Şirketi adıyla kurulmuştu. Mayıs 1929'da sermayesi 100 bin liraya çıkarılarak adı Karadeniz Bankası olarak değiştirilmiştir. Karadeniz Bankası Limitet Şirketinin 1931 yılında dördüncü senesi hesapları Trabzon'da İkbâl Matbaası tarafından 1932 yılında yayınlanmıştır. Buna göre; Sermayesinin tamamen ödenmiş olarak 100.000 Türk lirası olduğu belirtilmektedir. Ayrıca banka müdürleri Pulathanelizade Celal Bey ve İskenderzade Şefik Bey tarafından hazırlanan raporda, 1928-1931 döneminde bankanın sermaye-kar ilişkisi üzerinden oluşturulan hesapları ortaya konmaktadır²⁹

Trabzon Bankası ise 47 ortak ve 11.250 lira sermaye ile Trabzon Tasarruf ve İkrâz Sandığı adıyla kurulmuştu³⁰. Tasarruf ve İkrâz Sandığı Limitet Şirketinin kuruluşu: 22 Haziran 1927 tarihidir. Şirket, 1929 Nisan'ında sermayesi 100 bin liraya çıkartılmış ve adı da Trabzon Bankası olmuştur. Trabzon Bankası ile ilgili olarak 27 Şubat 1930 tarihinde Trabzon Tüccar kulübünde yapılan toplantı bankanın 1929 yılına ait hesapları, murakıplar heyeti tarafından onaylanmıştır. 1930 yılı murakıplar heyetine Kitapçı zade Mehmet Hasan, Çiğmezade Hüseyin, Murathanzade Tayyar beyler tekrar seçilmişlerdir. Bu toplantıda ayrıca banka hisselerinden bazıları el değiştirmiştir. Hisseleri el değiştirilenlerin isimleri ise şu şekilde sıralanmaktadır; hazırlan rapora göre şu kişilerden oluşmak:

Tütüncüzade Ziver hissesini Kitapçızade Mehmet Hasan Efendiye, Arap Seyitzade Ömer hissesini Serdarzade Cemil Efendiye, Bicanzade Ömer Bican hissesini Hacı Dursunzade Hayri Efendiye devretmişlerdir³¹

Her iki banka da tamamen mahalli sermaye ile kurulmuştu. Bunların dışında Trabzon'da bir de bankerlik yapan finans kuruluşu vardı. Nemlizade Kaptan Bey Müessesesi olarak kayda geçen bu kuruluşun 50-60 bin lira sermayesi vardı³².

²⁹ Karadeniz Bankasının 1932 yılında hazırlanan hesap ve raporları için bakınız: ek-2.

³⁰ Cumhur Odabaşoğlu, *Trabzon 1869-1933 Yılları Yaşantısı*, Ankara, s. 117-118.

³¹ Bankanın ortaklar listesi için bakınız Ek:3.

³² Hikmet Öksüz ve diğerleri, *a.g.e.*, s. 120-121.

Trabzon'da bankacılığın gelişimi ve iki yerli bankanın kuruluşu ile ilgili olarak Cumhuriyet'in 10. yılında çıkartılan Trabzon Ticaret ve Sanayi Odası kitapçığında, bankacılıkla ilgili olarak, II. Meşrutiyet döneminden itibaren Trabzon'da bankacılığın gelişimi özetlenmiştir.³³ Buna göre, Trabzon'da bankacılık alanında egemen olan sermaye yabancı sermaye ile yerli Hıristiyan unsurlardır. Bu durum Türkler arasında sermaye birikiminin oluşmama nedenidir. Cumhuriyetle birlikte kurulan yerli bankaların, Türkler arasında sermaye birikimi konusundaki sıkıntıları sonlandırdığı ifade edilerek, Trabzon'da kurulan Karadeniz Bankası ile Trabzon Bankasının, Trabzon'a sağladığı katkılar şu şekilde anlatılmaktadır³⁴:

“Teşekkül safhalarını anlattığımız adeta yoktan var edilen bu iki Bankacık beş altı seneden beri Trabzon piyasasında çok faydalı işler görmüşler; büyük bir kısım ticaret erbabının kredi ihtiyacını temin etmişler; Bankalara düşen en büyük vazifelerden mali nazımlık ve darlıkları genişletmek hususlarında uhdelere düşen işi sermayeleri nispetinde görmüşlerdir.

Vaktiyle yatkın sermayeler veya ecnebi banka kasalarına kilitli bol paralar varken böyle işler görülemezdi, bundan dolayı ellişer kişinin haftada onar kuruştan başlayarak üç beş senede yüzer bin liralık birer para evi kurmaları şüphesiz ki büyük bir iştir ve görülen işin asıl kıymeti en büyük değeri bu faslın başında anlattığımız o eski gaflet devrine nispetle Cumhuriyette alınan mesafenin büyüklüğüdür.

Trabzon'un bu iki yerli bankasının kuruluş ve yaşamasında Cumhuriyetin rolü ise pek açıktır.

Her iki banka Limitet yani mahdut mesuliyetli birer şirkettir. Limitet şirketlerde sermayedarın yalnız şirkete mevzu olan sermayesi mesul vaziyettedir. Limitet şirket bir zarar geçirse, batsa bundan sermayedarın ancak şirkete koyduğu miktar zarar görür, diğer işlerde kullandığı sermaye ve emvali masundur, ona dokunulmaz. Eski kanuni mevzuatımız bu nevi bir şirket tanımıyordu.

Cumhuriyetin yaptığı yeni ticaret kanunu sermayedarlara paralarını “Limitet” kanuni kaydı altında istedikleri yere koyup işletmeğe imkân vermişti, şirket Limitet olunca girilen işin zararı da mahdut oluyor; bunun için teşekkülleri birçok kayd-u şarta bağlı Anonim şirketler yerine merasimsiz, külfetsiz ve aynı zamanda Anonimlerin faydalarını havi Limitet şirketler Garpta, bilhassa İngiltere'de çoktan beri işlemekte idi.

³³ Cumhuriyetin 10 Yılında İktisat Meydanında Trabzon, s. 57-61.

³⁴ Cumhuriyetin 10 Yılında İktisat Meydanında Trabzon, s. 58-59.

Bizim iki Bankamız da Cumhuriyetin ticaret kanununun verdiği bu imkândan faydalanarak kurulmuş ve yaşamıştır, aksi halde Anonim şirketler kurmaya bir çok masraflara, külfetlere, merasime ve eşkale boğulmaya mecbur kalacaklar ve bu yüzden belki de kurtulamayacaklardı.

Sonra asıl mühim cihet bu teşekküllerin hiç yoktan başlayarak tutunabilmesi ve bunun için de icabında Cumhuriyet müesseselerinden yardım görerek yaşamasıdır.

Büyük mali teşekküllerin yanı başlarında bu ufak evler tutunmak için maddi ve manevi müzaheretlere muhtaçtırlar, vaktiyle yaşayan Rum müesseselerinin yaşama ve tutunmalarında en mühim amil bu idi, küçük mali teşekküllere analık yapacak, onu icabında koruyacak büyük evler lazımdı."

F. Milli İktisat Döneminde Diğer Girişimler

Şubat 1924'te Trabzon Belediyesi ile Ticaret Odası tarafından çeşitli toplantılar yapılarak Değirmendere suyundan elektrik üretmek amacıyla bir anonim şirket kurulması kararlaştırılmış ve 25 Şubat akşamı Ticaret Kulübünde yapılan toplantıda heyet-i müteşebbise oluşturulmuştu. Nemlizade Sabri, Kazazzade Hüseyin, Barutçuzade Hacı Ahmet, Hacı Ali Hafizzade Mehmet Salih, Hacı Hamdi zade Hacı Hami, Çulhazade Hacı Kadri, Bekir Efendizade Hacı Rüştü, Hatipzade Emin ve Serdarzade Münir Beylerden oluşan heyet-i müteşebbise, girişimleri başlatmak üzere bir mühendis aramaya başladı³⁵. Sonunda Fransız asıllı mühendis Ribeau ile temasa geçildi. Ribeau tarafından hazırlanan 125.000 liralık projeye göre Değirmendere'de Deliklitaş mevkiinde kurulacak fabrikadan Trabzon'a ve Maçka ilçesine elektrik verilecekti³⁶.

Elektrik için en uygun su arayışını sürdüren Ribeau, Visera mevkiindeki Uçarsu'nun Trabzon'da üretilecek elektrik için daha uygun olduğuna dair bir rapor hazırladı. Bunun üzerine Heyet-i Müteşebbise tarafından Nafia Vekâletine başvurularak elektrik imtiyazı dışında Akçaabat-Trabzon arasında tramvay işletme imtiyazını da talep etti³⁷. Bürokratik işlerin takip edilmesi amacıyla görevlendirilen Şefik Bey'in girişimleriyle bu imtiyaz talebi 1924 yılı sonlarında kabul edildi ve sözleşme imzalanmak üzere Ribeau Trabzon'a davet edildi.

Trabzon Elektrik Türk Anonim Şirketi Şartnamesi 30 Kasım 1925 onaylandı. Sermayesi 160.000 Türk lirasından ibaret olup, beheri 10 Türk

³⁵ *İstikbal Gazetesi*, 2 Mart 1924.

³⁶ Mesut Çapa-Rahmi Çiçek, *a.g.e.*, s. 65-72.

³⁷ *İstikbal Gazetesi*, 9 Ağustos 1924.

Lirası kıymetinde 16.000 hisseye bölünmüştü. Şirket işleri, umumi heyet tarafından seçilecek 7-9 azadan oluşacak bir idare meclisi tarafından yürütülecekti. İlk 5 sene için oluşturulacak idare meclisi, şirket müesseselerinden oluşacaktı. Bu idare meclisi ayda en az 2 defa şirket merkezinde toplanarak işleri yürütecekti. İdare meclisinin bir reisi ve bir reis vekili bulunacaktı. Şirketin kuruluşuyla ilgili resmi muameleler bu şekilde sonlandırılmış, böylece Trabzon Elektrik Türk Anonim Şirketi 8 Ocak 1925'te resmen kurulmuştur.

1926 yılı sonlarına doğru Trabzon Elektrik Türk Anonim Şirketi maddi bir krizin içine girdi. Şirket, kuruluşunda tespit edilen 160.000 liralık sermayenin yarısını 1925 yılında, geri kalanı ise 1926'da tahsil edildi. Fakat bu sermayenin yetersiz olduğu kısa sürede anlaşıldı ve 25 Ağustos 1926'da yapılan heyet-i umumiye toplantısında sermayenin bir misli artırılması kararlaştırıldı. Böylece ikinci tertip 16.000 hisse daha ihraç edilerek sermaye 320.000 liraya çıkarıldı. Fakat bu ikinci tertip hisse senetleri, tesisat işlerinin uzaması ve çok para gerektirdiğinin anlaşılması nedeniyle hiç satılmadı. Böylece, zaten sıkıntılı olarak ilerleyen inşaat işi tamamen durma noktasına geldi.

Şirket 1927 yılı başlarında 25.000 lira kadar bir para tedarik ederek para mevcudunu 60.000 liraya çıkardı. Fakat fabrika ve santralin teferruatı ile tamamlanması, mecra borularının yerleştirilmesi, henüz noksan bulunan 300 kadar borunun satın alınması, 20 kilometrelik bir mesafe için gereken direklerin alınması ve yerleştirilmesi, kabloların alınarak çekilmesi başlıca eksiklik olarak ortadaydı. Bütün bunlar için takriben 120.000 liralık bir paraya ihtiyaç vardı. Bunun üzerine 1927 yılında idare heyetinin şahsi kefaletiyle Sanayi ve Maden Bankasından 65.000, İş bankasından 90.000 lira borç alındı. 1927 yılına gelindiğinde Mösyö Ribeau'nun vazifesine son verildi ve 21 Temmuz 1927'de Bergman Elektrik Tesisatı Şirketi ile yeni bir mukavelename imzalanarak, tesisatın geri kalan kısmının 81.000 Amerikan doları mukabilinde bu şirket tarafından yapımı kararlaştırıldı. Böylece Trabzon Elektrik Şirketi tarihinde Fransız Groman Şirketi ve Ribeau dönemi sona ermiş, onun yerine Alman Bergman Şirketi ve Mühendis Feritman dönemi başlamıştır³⁸.

Şirket, önceki borçlanmalarının yanı sıra 1928'de Ziraat Bankası'ndan 30.000 lira daha borç aldı. Fakat alınan bu para ile tesisat tamamlanamadı ve mali kriz daha da büyüdü. Kurucular kendi şahsi emlaklarını teminat göstererek, Emlak ve Eytam Bankasından borç almak istedilerse de, bu

³⁸ Murat Küçükogurlu, "Cumhuriyet Devrinde Milli Sermaye Örneği: Trabzon Elektrik Türk Anonim Şirketinin Kuruluşu", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Sayı 3, Trabzon, s. 91-116.

şekilde alınabilecek 77.000 liranın yeterli gelmeyeceği anlaşılınca, belediyeye müracaat edilmişti. Belediyenin mevcut bütçesinde, bu iş için bir tahsisat bulunmadığından, faiz ve masrafları şirket tarafından ödenmek ve belediyeye yıllık 1.500 liralık elektriği bedava vermek şartıyla, Emlak ve Eytam Bankasından 50.000 lira borç alınmasına karar verildi. Bununla birlikte 1928 yılı sonuna gelindiğinde, ne bizzat kurucuların ne de belediyenin Emlak ve Eytam Bankasından almaya teşebbüs ettikleri borç para şirketin eline geçmemiştir.

Trabzon Elektrik Türk Anonim Şirketi, başlattığı santrali kurarak 1929'da ilk elektriği Trabzon'a ulaştırdı.

Bütün bu olumlu gelişmelere rağmen Trabzon Elektrik Anonim Şirketi bir türlü sorunlardan kurtulamadı. Nitekim Mustafa Kemal'in Trabzon'u ikinci ziyaretinde, 28 Kasım 1930'da Cumhuriyet Halk Fırkasında kentin sorunları hakkında bilgi alırken Trabzon Elektrik Şirketi yetkilileriyle bir görüşme yaptı. Görüşme sonunda sorunun çözümü için Sümerbank'tan alınacak 225.000 liranın temini için Başbakan İsmet İnönü'ye talimat verilerek sorunun çözümlenmesi istendi.

Ekonomik açıdan darboğaza girmiş bulunan şirket, Mustafa Kemal'in bu girişimi üzerine gerekli olan finans desteğini sağlamış ve faaliyetini sürdürme imkânı bulmuştur. Trabzon Elektrik Türk Anonim Şirketi, başladığı önemli işi öngörülenden fazla bir sürede de olsa başarıyla tamamlayarak Trabzon'u aydınlatmayı başarmış ve 1937-1938 döneminde ülkedeki diğer özel elektrik işletmeleriyle birlikte devletleştirilmiştir³⁹.

Cumhuriyet döneminde Trabzon'da yerli girişimcilerin başında Nemli zade ailesi gelmektedir. Osmanlı döneminden hem tecrübesi, hem de sermaye birikimi olan bu aile, 1924 yılında Samsun-Çarşamba-Terme ve Samsun-Bafra- Alaçam demir yolarının yapımı imtiyazını almıştır. Dönemi içinde değerlendirildiğinde oldukça büyük bir sermaye ile 1.000.000 lirayla Nemlizade Mahdumları adlı bir şirket kurarak yetmiş beş yıllığına aldıkları demir yolu imtiyazından sonra çalışmalara başlamışlardır⁴⁰. Cumhuriyetin ilk milli demiryolu şirketini kuran Nemlizadeler, Sonbahar Gezisi adıyla Trabzon'da başlattığı geziden dönüşünde Mustafa Kemal'in ilk kazmayı vuruşuyla 21 Eylül 1924'te Samsun- Çarşamba demir yolunun temelini atmışlardır.

Bu tarihlerde Trabzon'da faaliyete geçen bir başka şirket ise Tasarruf ve İstikraz Sandığı Limitet Şirketi'dir. Bir tür bankerlik faaliyeti yapan şirket,

³⁹Hikmet Öksüz ve diğerleri, *a.g.e.*, s. 123-134.

⁴⁰Cumhur Odabaşoğlu, *a.g.e.*, s. 113-114.

11.250 lira sermaye ile iki yıl süreliğine kurulmuştur. Kırk beş ortakla kurulan bu şirket daha sonra Trabzon Tasarruf Limitet Şirketi adını alarak faaliyetlerine devam etmiştir. 1926 yılında faaliyet gösteren bir diğer yerli sigorta şirketi, Şark Sigorta Anonim Şirketidir.

Yolların yapılması ve otomobillerin Trabzon'a gelmesiyle birlikte 1926'da Türkiye Milli Otomobil Anonim Şirketi tarafından Trabzon şubesi hizmete açılmış, şube müdürlüğüne de Seyfi Bey getirilmiştir⁴¹.

Özellikle 1913 yılında çıkartılan Teşvik-i Sanayi Kanunu ile Avrupa pazarlarının baskısı altında bulunduğu için gelişemeyen yerli üretimin desteklenmesi kararlaştırılmış, bu durum Trabzon'da da bazı girişimlerin başlamasına neden olmuştu. Ancak araya savaşın girmesi bu süreci olumsuz yönde etkilemişti.

Bu duruma ilişkin ilginç bir örnek, savaştan önce Kale içi mevkiinde kurulan ve üretime geçmiş bulunan demir fabrikasına aittir. Fabrikanın savaştan sonraki içler acısı durumu, İstikbal Gazetesinde ismi belirtilmeyen Trabzonlu bir kanaat önderinin kaleme aldığı "Kale İçindeki Fabrika Ne Halde?" başlıklı yazıda dile getirilmektedir.

II. Meşrutiyet döneminin milli iktisat anlayışının bir uzantısı olarak Milli Mücadele yıllarında Trabzon Ayasofya Mahallesinde, 1920'de Trabzon Mensucat Fabrikası Türk Anonim Şirketi adlı bir şirket kurulmuştur. 150.000 kuruş sermaye ile kurulan bu şirketin kurucuları şunlardır: Alay Beyzade Faik, Hacı Bilalzade Hacı Ali, İmamzade Sami, Kitapçı zade Affan, Hatipzade Mustafa, Böğürzade Hacı Musa ve Mahdumları, Demircizade Biraderler, Kara Hüseyinzade Ahmet, Hacı Dursunzade Biraderler.

Kuruluş sözleşmesine göre, şirket üç yıl süreyle kurucular kurulu tarafından yönetilecektir. Yönetim kurulu başkanlığını Alaybeyzade Faik Bey, ikinci başkanlığı ise İmamzade Sami Bey'in yürüttüğü şirketin müdürlüğüne Kitapçızade Affan Bey getirilmiştir.

Makineleri Fransa'dan getirilen fabrikanın, ustabaşlılığını İstanbul'dan getirilen bir Türk yapıyordu. Fabrikanın faaliyetlerine dair verilen bir ilanda çarşaflık, elbiselik ve karyola takımları için sırf ipekten dokumalar yapıldığı, bunların istenen renkte üretilebildiği ve her türlü siparişin kabul edildiği belirtilmektedir.

Trabzon'da gıda alanında kurulan iki işletme yer almaktadır bunlardan birincisi 1920 yılında kurulan Tahin fabrikasıdır. Bu fabrika daha önce

⁴¹Hikmet Öksüz ve diğerleri, *a.g.e*, s. 102.

Ermeni asıllı Arapyan Kayzak'a ait iken bu tarihte Tüfekçi Mehmet ve ortağı Osman Efendiler tarafından alınarak tekrar faaliyete geçirilmiştir⁴². İkinci beygir gücü kuvvetinde buharlı bir makinesi bulunan Uzun Sokak'ta Konak arpa, tel, susam ve enva-i şehriyeler ile güzellik, çabuk, kesme, fiyonk, salyangoz ve sair her nevi makarna imal ediliyor ve toptan satışı yapılıyordu. Fabrika, ürünlerini tanıtmak amacıyla gazetelere verdiği ilanlarda; burada üretilen makarnaların Avrupa'da üretilenlerden daha kaliteli fiyatlarının daha düşük olduğu, fabrikadan satışlarda altı kıyyeden eksik satış yapılmadığı, ramazan-ı şerif dolayısıyla üretimin daha itina ile yapıldığını müşterilerine duyurmaktaydı.

1924 yılında Trabzon'da Azim Müskirat Fabrikası adıyla rakı üretimi yapan bir fabrika olduğu anlaşılmaktadır. Trabzon'da Semerciler Başında bulunan ve sahibi Ameli İsmail Fazıl Bey olan fabrikada "safa" markasıyla rakı üretildiği, dönemin gazetelerindeki ilanlarda görülmektedir. Tamamıyla kendine özgü bir rakı üreten fabrika, satışları cazip hale getirmek ve tüketicileri kendi ürününü kullanmaya sevk etmek için ilginç bir tanıtım yöntemi kullanmıştır.

1918'de kurulan ve deri mamulleri üreten bir fabrikanın Cumhuriyetin ilk yıllarında da faaliyetlerini sürdürdüğü görülmektedir. Hacı Hayri Bey Mahdumu Hamdi Bey'in sahibi olduğu Debbağ Fabrikasında her tür kösele, meşin, vaketa, keçi derisi üzerine ticaret, ham deri üzerine de ihracat yapılmaktadır⁴⁴.

Trabzon'da üretilen en önemli tarım ürünlerinden biri kuşkusuz fındıktır. Geniş kitleler için geçim kaynağı olan fındık üreticiliği, aynı zamanda Trabzon'daki fabrikaların da başlıca faaliyet alanı olmuştur. 19.yüzyıl Trabzon ticaretinin, özellikle ihracatının en önemli kalemlerinden biri olan fındık hem kabuklu, hem de iç olarak yabancı ülkelere satılmaktadır. 1902'de Trabzon'dan ihraç olunan ürünlerin arasında 4.387.000 kıyye ile 15.256.000 kuruş gelir elde edilen fındık önemli gelir kaynağı oluşturmaktaydı. Yöre için böylesine önemli bir ürün olan fındığın işlenmesine dair çok sayıda fabrikanın kentte faaliyette olduğu görülmektedir. Bunların en eskilerinden biri olan ve 1889 tarihinde açılan, 1920'lerde hala faaliyette bulunan Fındık Fabrikatörü ve İhracat Tüccarı Dihkanzade Hikmet Zihni Şürekâsı'na ait olan fabrikadır. Fabrikada 12

⁴² *İstikbal Gazetesi*, 27 Teşrinievvel 1920.

⁴³ *İstikbal Gazetesi*, 11 Nisan 1921.

⁴⁴ Mesut Çapa-Rahmi Çiçek, *a.g.e*, s. 181-183.

beygir gücündeki bir motorla çalışmakta olup kabuklu fındıkları ayırmak için beş gözlü bir tefrik kalburuna ve fındıkları kırıp iki nüve ayıran fındıkçıran makinelerine sahiptir. Günde 250 çuval fındık işleyen fabrika, İstanbul ve Türkiye'nin her tarafı ile Trieste, Marsilya ve Hamburg ile ticari faaliyette bulunur ve dünyanın her yerinden sipariş kabul etme kapasitesine sahiptir.

Bunun dışında aynı yıllarda Trabzon'da faaliyette bulunan başka fındık fabrikaları da mevcuttur. Bunlar Ağa Paşazade Ali Rıza ve Şürekâsı Fındık Fabrikası, İskenderzade Osman Fındık Fabrikası, Bekirzade İbrahim Şevki Fındık Fabrikası, Civelekzade Mustafa Fındık Fabrikası, Hatipzade Mustafa Fındık Fabrikası, Usta Ömerzade Ali Paşa Fındık Fabrikası, Sarıcazade Rıfat Biraderler Fındık Fabrikası, Dedezade Biraderler Fındık Fabrikasıdır⁴⁵.

SONUÇ

Trabzon, Anadolu toprakları üzerinde 19.yüzyılın başlarından beri uluslar arası ticaretin üstlerinden biri olarak, önemli bir yere sahiptir. Bu nedenle 19.yüzyıl ve 20.yüzyılın başlarında önemli ölçüde şehrin bir büyüme evresi geçirdiği görülür. Bu önemini 19 yüzyılın sonralarına doğru kaybetmeye başlamıştır.

Bunun nedenlerinden biri 19.yüzyılın son çeyreğinde Kafkasya'nın Rusya kontrolü altına girmesiyle birlikte büyümeye başlayan Batum şehrinin demir yolu ve denizyolu bağlantısıyla Kafkasya ve İran ticaretinde Trabzon'un yerini almasıdır. İkinci önemli gelişme ise I. Dünya Savaşı ve sonrası siyasal gelişmelerine dayalı olarak Trabzon ticaretinin Avrupa devletleriyle olan bağlantısının kopmasıdır. Yani Karadeniz'in Türkiye ve Rusya arasında kapalı bir deniz haline gelmesidir. Bu gelişme bir taraftan batı kaynaklı ticareti ortadan kaldırırken, diğer taraftan Rusya faktörünün her ne kadar Trabzon ticaretindeki önemi artmış olsa bile oluşan boşluğu doldurmamıştır. Üçüncü gelişme ise Osmanlı devletinin yıkılmasından sonra Osmanlı coğrafyası üzerinde kurulan milli devletlerin iki savaş arası dönemde gerçekleştirdikleri nüfus mübadelesi ile Trabzon ticari hayatında aktif rol alan unsurların kaybetmiştir. Bizim bu yazımızda daha çok Trabzon'un nüfus kaybına uğradığı 1914-1925 döneminde yerel güçlerin nüfus kaybıyla ortaya çıkan boşluğu doldurma çapaları sonucu ortaya çıkan milli sermaye ve sermayedar oluşturma dönemi Trabzon'unu algılamak hedef alınmıştır.

⁴⁵Hikmet Öksüz ve diğerleri, *a.g.e*, s. 123-134.

1923-1933 dönemi Trabzon'u bir taraftan önemli ölçüde nüfus ve sermaye kaybına uğramasına karşın yerel güçlerin milli iktisat anlayışı içerisinde küçük sermayelerini bir araya getirerek tekrar Trabzon'un ticari hayatını canlandırma çalışmalarına başlamışlardır. Burada yerel yöneticileri, merkezi hükümetin ve küçük sermayedarın rolü azımsanamayacak ölçüde önemli görülmektedir. Yukarıda metin içerisinde ve dipnotlarda verdiğimiz Trabzon yerel sermayedarlarının isimlerini karşılaştırdığımızda birçok teşebbüsün arkasında benzer isimleri gördüğümüz gibi Cumhuriyet döneminde Türkiye ekonomisi ve bölge ekonomisinin gelişmesinde de etkili olan bazı ailelerin bu dönemde ortaya çıkmaya başladıkları görülür.

KAYNAKÇA

- Aydemir, Şevket Süreyya, *İnkılâp ve Kadro*, Remzi Kitapevi, İstanbul 1986.
- Cumhuriyet'in 10 Yılında İktisat Meydanında Trabzon*, Trabzon Ticaret ve Sanayi Odası, Şark Matbaası, Trabzon 1933.
- Çapa, Mesut-Rahmi Çiçek, *Yirminci Yüzyıl Başlarında Trabzon'da Yaşam*, Serander Yayınları, Trabzon 2004.
- İstikbal Gazetesi*, 27 Teşrinievvel 1920 Trabzon
- İstikbal Gazetesi*, 6 Haziran 1920 Trabzon
- İstikbal Gazetesi*, 11 Nisan 1921 Trabzon
- İstikbal Gazetesi*, 2 Mart 1924 Trabzon.
- İstikbal Gazetesi*, 9 Ağustos 1924 Trabzon.
- Karadeniz Bankası Limitet Şirketi Dördüncü Sene-i Hesabiye*, İkbâl Matbaası, Trabzon 1932.
- Kuyucak, Hazım Atıf, *Para ve Banka*, Maarif Vekâleti Siyasal Bilgiler Yayınları, Ankara 1942.
- Küçükuşurlu, Mehmet, "Cumhuriyet Döneminde Milli Sermaye Örneği: Trabzon Elektrik Türk Anonim Şirketi" *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Sayı: 3, Güz 2007, s. 91-116.
- Odabaşoğlu, Cumhur; *Trabzon 1865-1933 Yılları Yaşantısı*, İlk-san Matbaası, Ankara(Tarihsiz).
- Öksüz, Hikmet-Usta Veysel-İnan, Kenan, *Trabzon Ticaret ve Sanayi Odası Tarihi 1884-1950*, Trabzon Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları, Trabzon 2009.
- Peker, Kemal, *İşte İktisadi Trabzon ve Fındık 1939-1945*, Yeşil Giresun Matbaası, Giresun(Tarihsiz).
- Sencer, Muammer, *Türkiye'nin Mali Tutsaklığı*, May Yayınları, İstanbul 1977.
- Tezel, Yahya Zekai, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994.

Toprak, Zafer, *İttihat-Terakki ve Devletçilik*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995.

_____, *Milli İktisat- Milli Burjuvazi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995.

Trabzon Ticaret ve Sanayi Odası 1929 Senesi Kongre Kararları, İkbâl Matbaası, Trabzon(tarihsiz).

Trabzon Ticaret ve Sanayi Odası 1931 Senesi Mıntıka Kongresi Kararları, İstikbal Matbaası, Trabzon(tarihsiz).

Turgay, Üner A., "*Trabzon*" *Doğu Akdeniz Liman Kentleri(1800-1914)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994.

EK-1

1924 yılında Trabzon Sanayi ve Ticaret Odasına kayıtlı tüccarların isimleri ve uğraştıkları iş alanları:

Birinci sınıf tüccarlar:

1-Hacı Ali Hafızzade Hasan Rıza: Manifatura ve kantariye, Fındık, Fasulye, yumurta, tütün, koyun vs.

2-Hacı İbrahimzade Biraderler: Muhtelif Kantariye, Fındık, fındık içi, fasulye, yumurta.

3-Kırzade Şevki ve Şürekâsı: Dakik, Kantariye Tütün, fındık, fasulye vs.

4-Nemlizade Mahdumları: Manifatura, kantariye ve pake acentesi, tütün, fındık vs.

5-Nemlizade Biraderler: Muhtelif kantariye, kösele, tütün, çiriş, kitre vs.

6- Dedezade Kamil Efendi: Muhtelif kantariye, kösle vesaire-fındık içi, fasulye, yağ vesaire.

7-Dedezade Hami Efendi: Muhtelif kantariye fındık içi, fasulye, yağ.

8-Subaşızade İhsan Efendi: muhtelif kantariye, fındık içi, fasulye, yağ.

9-Usta Ömerzade Ali Beşe Efendi: Muhtelif kantariye fındık içi.

10- Hacı Molla zade Biraderler: Manifatura, kantariye tütün.

11-Hacı Haşım zade Hacı Abdullah Efendi: Enva-i kantariye Fındık, yumurta fasulye.

12-Hacı Ali Hafızzade Ömer Efendi: Enva-i kantariye fındık, yumurta, fasulye.

13-Kasım zade Biraderler: Manifatura-mavişi ve saire ihracatı ve müteahhitlik.

14-Sadıkzade Biraderler: Muhtelif kantariye fındık vesaire.

15-Hacı Yakupzade Biraderler: Manifatura Pastırma.

16-Hamzazade Ali Efendi: Manifatura- Çiriş, pamuk, kitre.

17-Mürtezazade Tursun Efendi: Manifatura- Çiriş, pamuk vesaire.

18-Kefeli zade Hacı Hafız Efendi: Manifatura eşyası, fındık içi.

19-Kazazzade Hüseyin Efendi: Manifatura.

20-Bekir Efendizade Hacı Hafız Rüşdi Efendi: Manifatura.

21-Derdarzade Hacı Salih Efendi: Pamuk ve iplik.

22-Dahkanzade Zihni Efendi Mahdumları: kantariye Fındık içi.

23-Müftüzade Hacı Mehmet Efendi: Zahire ve kantariye.

- 24-Hacı Yusufzade Mehmed ve Mürteza zadeler: Manifatura ve kantariye.
25-İrani Meşhedizade Ali Efendi: Transit İran eşyası, transit eşya halı vs.
26-Yusufzade Gulam Ramazan Efendiler: Transit eşyası, İran'dan transit eşyası.
27-Anadolu Ticaret Şirketi, Celaleddin Bey: Çay, kahve, şeker vs. av derisi vs. ihraç ve otomobil kamyon Şirketi.
28-A.K. Teofilaftos Ticarethanesi: Çay, kahve, fındık içi
29-G. Kabayanidi Ticarethanesi: Çay, kahve, fındık içi
30-Hans Hostraşr İsviçre Ticarethanesi: Çay, kahve, gön vs. gibi her türlü emtia ihracat, komisyonculuk
31-J.J. Hostraşr İsviçre Ticarethanesi: Çay, kahve, gön vs. gibi her türlü emtia ihracat ve komisyonculuk

İkinci Sınıf Tüccarlar:

- 1-Yunuszade Şefik Efendi: Gaz, benzin, makine yağı vs. Fındık vs.
2-Hacı Hamdizade Atıf Efendi: Kantariye fındık vs.
3-Hacı Hamdizade Afif Efendi: Kantariye Fındık vs.
4-Hatipzade Mustafa Efendi: Kantariye, Fındık içi.
5-Karaçengelolu Sadullah Efendi: Dakik ve zahire fındık vs.
6-Nuhzade Arif Efendi: Dakik ve zahire fındık vesaire.
7-Ekmekçizade Nuri Efendi: Dakik ve Zahire fındık vesaire.
8-Tütüncüzade Ziver Efendi: Manifatura pastırma.
9-Mescizade Biraderler: Gön, kösele ve kunduracı eşyası Pastırma.
10-Dedezade Şükrü Efendi: Kantariye ve zahire Pastırma.
11-Barutçuzade Hacı Ahmet Efendi: Kantariye ve zahire Pastırma.
12-Cekerzade Hüseyin Hüsnü Efendi: Manifatura, Av derisi.
13-Hacı Dervişağazade Biraderler: Manifatura fındık vs.
14-Harnamaszade Baki Efendi: Atariye Fındık vs.
15-Müftüzade Temel Gumi Efendi: Tuhafiye fındık vs.
16-Bayburtlu Ömer Ağazade Mehmet Efendi: Kantariye
17-Hacı Arif Kaputanzade İbrahim Efendi: Kantariye
18-Hacı Hüseyinzade Ahmed Rıza Efendi: Gön, kösele ve dabağata müteallik eşya.
19-Hacı Dursunzade Biraderler: Manifatura.
20-Bökrizade Hacı Musa Efendi: Manifatura.
21-Hacı Harunzade Faik ve Mahdumları: Tuhafiye.
22-Bekarzade Ali Efendi: Kantariye.
23-Bekarzade Şevki Efendi: Kantariye, fındık içi.
24-Hacı Alizade Mehmet Efendi: Manifatura.
25-Sürmeneli Karahasan zade Hulki Efendi: Manifatura.
26-Hacı Mucikzade Mehmet Efendi: Manifatura.
26-Velizade Tursun Efendi: Manifatura eşyası.
27-Kefelizade Gülşen ve Mahmut Efendiler: Manifatura eşyası.
28-Baltaoğlu Ali Efendi: Dabağata müteallik eşya.
29-Molla Mustafazade Tevfik Efendi: Kantariye muhtelif Av derisi vs.
30-Hacı Salih Kapudanzade Ali Nazmi Efendi: Kantariye muhtelif

31-Çulhazade Hacı Kadir Efendi Mahdumları: Bakır, demir, dakik kimyevi gübre, Kisarna maden suyu.

32-Hacı İzzetzade Hüseyin Efendi ve Şeriki: Tütün fındık.

33-Polathanelizade Biraderler: Atariye, zücaciye.

34-İmamzade Biraderler: Atariye, zücaciye.

35-Hacı Hattat zade Eşref Efendi: Hırdavat cam vs.

36-Kalyoncuzade Biraderler: Tuhafiye.

37-İskenderzade Şefik Efendi: Pamuk, iplik.

38-Memiş Yazıcızade Abdullah Efendi Mahdumları: Kantariye, kimyevi gübre vesaire Fındık, fasulye yağ vs.

39-Kürtzade Biraderler: Fındık içi.

40-Abdullah Efendizade Kitabi Hamdi Efendi: Envali-i kırtasiye.

41-Hacı Hakkızade Salih Efendi: Kereste ve debbağiye.

42-Karakullukçuzade Hüseyin Hüsnü Efendi: Manifatura.

43-Afacanzade Ahmet Hamdi ve Mahdumları: Manifatura.

44-Ballızade Bekir Efendi: Manifatura.

45-Kitapçızade Mehmet Efendi: Tuhafiye ve manifatura.

46-Osman Zeki Koyuncu: Tuhafiye.

47-Dalzade Mahmut Efendi: Kantariye, fındık vs.

48-Hacı Kadızade Tahsin Efendi Mahdumları: Kereste.

49-Kazazzade Ahmet Cemal Efendi: İplik ve pamuk.

50-Çakmakçızade Hacı Hafız Efendi: Fındık içi tüccarı.

Üçüncü Sınıf Tüccarlar.

1-Çakızade Veysel Efendi: Kantariye Balık yağı ihracı.

2-Nimbıyıkzade Kamil Efendi: kantariye fındık vesaire.

3-Kumruzade Dilber Mehmet Efendi: Kantariye, yumurta talaşı vs. fındık, fasulye, yemiş, pastırma.

4-Hacı Ahmetzade Biraderler: Zücaciye, pastırma.

5-Osman Daizade Mehmet Efendi: Kantariye, fındık.

6-Memiş Yazıcızade Biraderler: Kantariye, fındık.

7-Nemlizade Tahsin Efendi: Kantariye.

8-Kantarcızade Mehmet Efendi: Manifatura.

9-Hacızade Şükrü Efendi: Manifatura.

10-Çilingirzade Halim Efendi: Manifatura.

11-Sarıcazade Mahmut Efendi: Tuhafiye ve manifatura.

12-Çulhazade Mehmet Efendi: Manifatura.

13-Dizdarzade Rüştü Efendi. Kantariye.

14-Çakmakçı zade Abdullah ve Şeriki: Kantariye.

15-Melekszade Hasan Efendi: Yumurta ihracatı.

16-Bayrakdar zade Şükrü Efendi: Dabağat, balık yağı.

17-Oğuzluzade Rasim Efendi: Kantariye, fındık ihracatı.

18-Rumelilizade Mustafa Efendi Mahdumu: Kantariye, balık yağı ihracatı.
(Hikmet Öksüz ve diğerleri, a.g.e, s. 91-94).

EK:2

Karadeniz Bankası 1931 Dördüncü Sene-i Hesabiye Müdürler Raporu
Muhterem efendiler

Dördüncü sene-i hesabiyesini ikmal eden Bankamızın 1931 senesi muamelat ve hesabatını mübeyyin rapor ve bilançoyu nazarı tetkikinize arz ediyoruz.

Üç dört seneden beri bütün Banka raporları ve bütün iktisat muharrirleri dünyanın mali ve tüccari buhranından bahsetmekte ve her sene bu iktisadi gailelerin artmakta olduğunu ilave etmektedirler. Harbi umumiye müteakip iktisadi sahada ve her tarafta hâsıl olan gayri tabii genişlik ve rahatlık çok devam edememiş ve büyük harbin dünyada bıraktığı tahripkâr eserler, üç dört seneden beri cihanın her köşesinde his edilmeğe başlanmış ve nihayet geçen 1931 senesi bu sıkıntı ve buhranlı senelerin en şümüllü ve kuvvetlisi olmuştur.

Her millet, kendi derdine çare aramakla kendi buhranını birçok hususi tedbirlere müracaat etmekle izale etmeğe çalışıyor. Fakat muhakkak olan bir nokta vardır ki dünya buhranı esastan hal ve ref edilmedikçe hiçbir millet bunun umumi ve şümüllü tesirinden azade kalmayacaktır. Bu nokta-i nazardan dolayı alakadar ve sahibi ihtisas bulunan zevat, dünya buhranının daha fazla devam etmesine imkân olmadığını beşeriyet ve medeniyetin cereyanı tabisini muhafaza etmek için bütün milletlerin birleşerek bu gaileye çare bulmak mecburiyetinde olduklarını ifade ediyorlar.

Bu büyük buhran arasında küçük Bankamızın vaziyeti ehemmiyetle takip etmek ve zamanın icabatına göre bazı tedbirler almak mecburiyetini hissettik. Menafimizin haleldar olmaması ve müessesemizle iş yapan ticarethanelerinde sıkışık vaziyete girmemesi için tedrici bir şekilde bütün muamelatımızı daha sağlam esaslar dâhilinde cereyan ettirmeğe çalıştık. Aldığımız tedbir ve sarf ettiğimiz mesai sayesinde tehassül eden neticeden memnun bulunmakta ve bu neticenin muhterem heyetimizi dahi tatmin edeceği kanaatini beslemekteyiz:

Heyet-i muhtereminizin tastakine arz olunan bilançodan anlaşılacağı veçhile 1931 senesi zarfında 20.690 lira 85 kuruş gayri safi kar temin ettik. Bu kardan tenzil edilmesi lazım gelen masraflarımız şunlardır.

2.428.75 Umumi masraflarımız

1.192.64 Mevduata verilen faizler

2.645,43 1930 senesi kazanç vergisi

86,50 Demirbaş eşyanın 10% aşınma payı ki ceman 6.353.32 kuruş gayri safi kardan tenzil edildiğinden 14.337 lira 53 kuruş safi kar elde edilmiş olur.

RAHMI ÇİÇEK

Nizamnamemiz mucibince bu kardan 10% hesabıyla 1435 lira akçası tenzil ettikten sonra mütebaki 13.902 lira 53 kuruş kalıyor ki bunun sureti tevzii hakkında bu karar ittihaz buyurmanızı rica eyleriz.

Senesi	İşletilen sermaye	Gayri safi kar	Umumi masraflar	Safi kar	İşletilen sermayeye nazaran kar nispeti
1928 6 ay	30.000.00	6.866.21	988.30	5.877.91	38.50
1929	62.000.00	21.821.28	7.221.28	14.600.00	23
1930	70.000.00	23.491.29	6.860.38	16.631.91	23/75
1931	86.500.00	20.690.85	5.442.89	15.547.96	18

Bu hesaba nazaran son 1931 senesinde diğer senelere nispetle daha az kar edildiği anlaşılmaktadır. Bunun esbap ve avamili yukarıda arz ettiğimiz veçhile piyasanın sıkışık vaziyeti dolayısıyla aldığımız tedbirlerden ibarettir. Bu sıkışık ve krizli sene zarfında faiz ve komisyon miktarlarında tenzilat yaparak daha sağlam müşterilerle iş yapmak, evvelki senelerde olduğu gibi Bankalardan muhtelif suretle istikraz etmemek ve mevduatın mühim bir kısmı daima emre amade bulundurmamak tedbirleri işte bu neticeyi yani geçen senelerden daha az nispette kar temin etmeği mucip olmuştur. Böyle senelerde umumi vaziyeti tarsin etmek için alınan bu tedbirlerin heyeti muhtereminize takdir buyrulacağı kanaatindeyiz.

Arz ettiğimiz bu cetvelde 1931 senesi safi karı 15.547 lira 96 kuruş ve bilançodaki safi kar ise 12.902 lira 53 kuruş görülmektedir. Aradaki 2.645 lira 43 kuruş fark 1930 senesine ait hissedarlardan tevkif edilmeyen ve Banka tarafından tediye edilen kazanç vergisidir.

Umumi masraflar sütununda görülen rakamlar yalnız Bankanın masrafi olmayıp mevduata verilen faizler, tefrik edilen ihtiyat akçası ve amortismanları dahi ihtiva etmektedir.

13.500 lirayı ihtiva eden uzun vadeli hissedar senetlerinin vadeleri hitam bulmuş ise de piyasanın darlığı hasebiyle senetlerin bir sene müddetle temdit edilerek gelecek sene zarfında hissedarlardan tahsil edilmesini muvafık gördüğümüzü heyete-i muhtereminize arz eyleriz.

Bütün bu hesapların neticesi olarak şu mühim noktayı arz edelim.

Bankamızın halen işletmekte olduğu yüz bin liradan ancak kırk beş bin lirası hissedarlar tarafından nakden tediye edilmiş mütebakisi Bankanın üç buçuk senede temin ettiği kardan hasıl olmuştur.

Bankamızın ihtiyat akçasının vaziyeti şu şekildedir.

1928 senesine tefrik edilen	587,00
1929 “ “ “	1.633.00
1930 “ “ “	1.850.00
1931 “ “ “	<u>1.435.00</u>

Lira ki ceman 5.505.00 liradan ibarettir. İhtiyat akçası vaziyeti bankalar için mühim bir miyardır. Önümüzdeki sene zarfında ayrıca fevkalade olarak ihtiyat akçası tefrik edilmesi ve her sene bu meblağın mütezayit bir şekilde artırılması bankamızın inkişaf ve itibari için mühim bir merhale olacaktır.

Geçen sene intihap olunan müdür ve murakıpların müddeti hitam bulmuştur. Yeni müdür ve murakıpların intihabını rica eder ve heyeti umumiyenin muvaffakiyetini temenni eyeriz.

Müdürler Şefik, Celal Beyler. (Karadeniz Bankası Limitet Şirketi Dördüncü Sene-i Hesabiye, İkbâl Matbaası 1932).

EK:3

Trabzon Bankası Ortaklar Listesi:

	Ortak ismi	Hisse Miktarı	Sermaye
1	Arnavutzade Osman	4	2.880
2	Abdülhalimzade Abdullah	2	1.440
3	Arap Seyitzade Ömer	2	1.440
4	Bicanzade Seyit	2	1.440
5	Bayramzade Seyit	2	1.440
6	Botorzade Abdülkadir	2	1.440
7	Çiğertzade Hüseyin Hüsnü	2	1.440
8	Çehrelizade Biraderler	2	1.440
9	Çilingirzade Zühtü	5	3.600
10	Dülgerzade Kazım	2	1.440
11	Dedezade Kazım	2	1.440
12	Emir Alizade Kamil	2	1.440
13	Hacı Müftizade Temel Nucumi	4	2.880
14	Hacı Harunzade Faik ve mahdumları	4	2.880
15	Hacı Yusufzade Hafız Abdullah	3	2.160
16	Hacı Hatipzade Mehmet Emin	2	1.440
17	Hacı Arif Kaptanzade Hamdi Mahmut	2	1.440
18	Hacı Derviş Ağazade Ruhi	2	1.440
19	Hacı Derviş Ağazade	2	1.440
20	Hacı Salih Kaptanzade Ali Nazmi	5	3.500
21	Hacı Ahmetzade İsmail Hakkı	2	1.440
22	Hacı Ahmetzade İsmail Hakkı	2	1.440
23	Hacı Mollazade Kemal	4	2.880

RAHMI ÇİÇEK

24	Hacı Dursunzade Hayri ve Mahdumları	4	2.880
25	Kazancızade Hüseyin Hüsnü	1	720
26	Kitapçızade Mehmet Hasan	2	1.440
27	Kadayıfçızade	2	1.440
28	Kalaycızade Hamit	4	2.880
29	Memişyazıcızade Ruşen	2	1.440
30	Mürtezazade Hamit	2	1.440
31	Molla Mustafa zade Tevfik	5	3.600
32	Murathan zade Tayyar ve Biraderleri	1	720
33	Mürtezazade Mustafa	4	2.880
34	Mestcizade Biraderler- İmam Z. Sami	2	1.440
35	Nimbıyıkzade Mahmut Muammer	3	2.160
36	Osmanzade Sabri	4	2.880
37	Ömer Ağazade Mecit	2	1.440
38	Pulathanelizade Biraderler	2	1.440
39	Pederlizade İsmail	2	1.440
40	Rumelilizade Hüseyin Avni	2	1.440
41	Subaşı zade İhsan ve Biraderleri	5	3.600
42	Şeyhzade Fevzi	2	1.440
43	Sandıkçızade Ahmet	4	2.880
44	Tayipzade Namık	4	2.880
45	Tütüncüzade Ziver	3	2.160
46	Tayipzade Tayip	5	3.600
47	Usta Ömerzade Ali Paşa	5	3.600
48	Yakup Reiszade Yakup	2	1.440
49	Yunus Babazade Selahattin	2	1.440

Cumhur Odabaşoğlu, *Trabzon 1869-1933 Yılları Yaşantısı*, Ankara, s.123-125.